



History & Culture

تاریخ و فرهنگ

Vol. 52, No. 1, Issue 104

سال پنجاه و دو، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۰۴

Spring & Summer 2020

بهار و تابستان ۱۳۹۹، ص ۴۵-۷۵

DOI: <https://doi.org/10.22067/JHISTORY.2021.69696.1027>

### سیر تحول پژوهش‌های مرتبط با سیر الملوک در ایران\*

اعظم رضانی کامه علیا

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد

Email: [elnazramezani2664@yahoo.com](mailto:elnazramezani2664@yahoo.com)

دکتر سلمان ساکت<sup>۱</sup>

استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

Email: [saket@um.ac.ir](mailto:saket@um.ac.ir)

#### چکیده

این مقاله به بررسی سیر تحول پژوهش‌ها درباره سیر الملوک از آغاز تا پایان سال ۱۳۹۸ش و آسیب‌شناسی آن‌ها پرداخته و به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها است: ۱. چه رویکردهایی در مقاله‌های مرتبط با سیر الملوک از آغاز (۱۳۴۲) تا پایان سال ۱۳۹۸ش وجود داشته است؟ ۲. بسامد کدام رویکردها بیش‌تر بوده و علت آن چیست؟ ۳. دلایل تغییر رویکردهای مقاله‌ها به سیر الملوک در دوره‌های مختلف چه بوده است؟ مجموع مقاله‌ها در این حوزه، ۲۰۹ عنوان بوده که در تحلیل و بررسی آن‌ها به مضمون، منابع، رویکرد، نقد و بررسی نقاط قوت و ضعف پژوهش و میزان اهمیت آن، تأثیرپذیری از منابع پیشین و اشتغال بر نکات جدید و بکر توجه شده است. رویکردها به ترتیب بسامد عبارتند از سیاسی، تطبیقی، مذهبی، نظریه، توصیفی، تاریخی، انتقادی، ادبی، زندگی‌نامه‌ای و نسخه‌شناختی. از جمله عوامل مهم و مؤثر بر سیر تحول رویکرد مقاله‌ها می‌توان به چاپ عباس اقبال از سیر الملوک در سال ۱۳۲۰ش، انتشار کتاب خواجه نظام‌الملک طوسی و طرح اندیشه سیاسی ایرانشهری در سیر الملوک در دهه ۷۰ و فضای سیاسی و اجتماعی ایران در نیمه دوم دهه هفتاد اشاره کرد. در بخش نتایج، دسته‌بندی بسامدی رویکردها و تحلیل آن‌ها، توزیع زمانی رویکردها در دهه‌های مختلف، برشمردن عوامل مؤثر بر سیر تحول رویکردها و تحلیل آن‌ها آمده است. در بخش پایانی که به آسیب‌شناسی پژوهش‌ها اختصاص یافته، اصلی‌ترین ایرادها در پژوهش‌های مرتبط با سیر الملوک بیان شده است.

**کلیدواژه‌ها:** خواجه نظام‌الملک، سیر الملوک، کتاب‌شناسی توصیفی و انتقادی، آسیب‌شناسی پژوهش‌ها.

\* مقاله پژوهشی؛ تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۰۱/۱۸؛ تاریخ تصویب نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۲۰.

۱. نویسنده مسئول.

---

## Evolution of research on *Siyasatnama* in Iran<sup>1</sup>

**Azam Ramezani Kame Olya**, MA student in Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad

**Dr. Salman Saket**, Assistant Professor, Ferdowsi University of Mashhad (Corresponding Author)

### Abstract

This article surveys the evolution of research on *Siyasatnama* from the beginning to the end of 2019 while analyzing their shortcomings to address these questions: 1. What approaches have been adopted in studies on *Siyasatnama* from the beginning (1963) until 2019? 2. Which approaches are more frequent and what is the reason behind this popularity? 3. What factors have prompted a shift in research approach to *Siyasatnama* at different periods? A total of 209 articles in this field were subjected to analysis to investigate their content, sources, approach, strengths and weaknesses. Also, the impact of previous sources and the inclusion of new and original points were taken into account. According to their frequency, they embraced political, comparative, religious, theoretical, descriptive, historical, critical, literary, biographical, and codicological approaches, respectively. Among the factors underlining the evolution of the approach in articles, Abbas Iqbal's version of *Siyasatnama* in 1941, the book of Khajeh Nizam al-Mulk Tusi and the discussion of political ideas of Iranshahri in *Siyasatnama*'s in the 1990s as well as the sociopolitical atmosphere of Iran in the second half of the nineties could be mentioned. In the results section, the frequency of each approach and their analysis, the temporal distribution of approaches in various decades, and the factors associated with the evolution of approaches and their critique are discussed. In the final section, which is dedicated to an analysis of research flaws, the main criticisms leveled against research on *Siyasatnama* are proposed.

**Keywords:** Khajeh Nizam al-Mulk, *Siyasatnama*, Descriptive-critical bibliography, Analysis of research gap

## مقدمه

سیاست‌نامه (سیر الملوک) رساله‌ای است دربارهٔ سیاست و آداب کشورداری از خواجه نظام الملک طوسی که احتمالاً در سال ۴۷۹ق و در دورهٔ سلطنت دودمان سلجوقی نوشته شده است. اهمیت این کتاب تا بدان جاست که در ایران، علاوه بر کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، از حدود سال ۱۳۴۲ش، پژوهش‌های نسبتاً زیادی دربارهٔ آن در قالب مقاله منتشر و در سال‌های اخیر بر تعداد آن‌ها افزوده شده است. تعداد مقاله‌های نوشته شده تا پایان سال ۱۳۹۸ش ۲۰۹ عنوان بوده است.<sup>۱</sup> در سال ۱۳۱۳ش مقاله‌ای با عنوان خواجه نظام الملک و حسن صباح نوشته شد که به طور مستقیم ربطی به سیر الملوک ندارد و دربارهٔ خواجه نظام الملک است. همچنین مقاله‌های بعد از آن به ترتیب در سال‌های ۱۳۱۹، ۱۳۲۳، ۱۳۲۸ و ۱۳۳۸ش منتشر شده‌اند.<sup>۲</sup> این سیر ادامه یافت تا اینکه در سال ۱۳۴۲ش مجتبی مینوی در دانشگاه مشهد، برگزیده کتاب مفصلی را که دربارهٔ دوران خواجه نظام الملک و اثرش تألیف کرده بود، در قالب سخنرانی ارائه کرد؛ این سخنرانی بعداً در کتاب نقد حال منتشر شد.

با توجه به اهمیت کتاب سیر الملوک به عنوان متنی شاخص در میان اندرنامه‌ها و همچنین انجام پژوهش‌های فراوان مبتنی بر این متن در دیگر رشته‌ها مانند روان‌شناسی، علوم اجتماعی، علوم سیاسی، فقه و اصول و حقوق، این اثر برای این پژوهش انتخاب شده است تا تحقیقی جامع دربارهٔ پژوهش‌های مرتبط با آن در اختیار پژوهشگران قرار گیرد.

## پیشینه پژوهش

دربارهٔ کتاب‌شناسی توصیفی - تحلیلی سیر الملوک تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است. دربارهٔ متون دیگر تعداد زیادی کتاب‌شناسی انجام شده که از جمله مهم‌ترین آن‌ها «سعدی پژوهی در سدهٔ چهارده هجری»<sup>۳</sup> در سال ۱۳۷۷ش و «مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی فردوسی و شاهنامه بر اساس فهرست مقالات ایرج افشار تا پایان دفتر پنجم (۱۳۷۰ش)»<sup>۴</sup> در سال ۱۳۸۷ش است.

۱. از مجموع ۲۰۹ مقاله، ۸۶ عنوان، همایشی و ۱۲۳ عنوان در نشریات علمی - پژوهشی و غیرعلمی - پژوهشی منتشر شده است.

۲. عنوان این مقاله‌ها به ترتیب تاریخی عبارتند از «خواجه نظام الملک»، «مباحث تاریخی: وفات سلطان ملکشاه سلجوقی»، «زندگانی خواجه نظام الملک» و «منشور وزارت خواجه نظام الملک».

۳. کاووس حسن‌لی، سعدی پژوهی در سدهٔ چهارده هجری (بررسی انتقادی رویکردهای سدهٔ چهارده به سعدی و آثار او)، پایان‌نامهٔ دکتری، دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه شیراز، ۱۳۷۷ش. کتاب‌شناسی‌های دیگر با این موضوع عبارتند از: ۱. زینب نوروزی، بررسی تحلیلی - توصیفی مقالات فارسی مربوط به نظامی در ایران (۱۳۸۰-۱۳۰۰)، پایان‌نامهٔ دکتری، دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه شیراز، ۱۳۸۵ش. ۲. مرضیه خافی، مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی فردوسی و شاهنامه از سال ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۰، پایان‌نامهٔ دکتری، دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۱ش.

۴. زهرا سیدیزدی، مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی فردوسی و شاهنامه بر اساس فهرست مقالات ایرج افشار تا پایان دفتر پنجم (۱۳۷۰)، پایان‌نامهٔ دکتری، دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۷ش.

تحقیق حاضر اگرچه شباهت‌هایی در فرم و محتوا با پژوهش‌های پیشین در حوزه کتاب‌شناسی دارد، نسبت به آن‌ها جامع‌تر است؛ یعنی مؤلفه‌ها به صورت جزئی بیان شده است. همچنین رویکردها به سیر الملوک در مقالات از بیش‌ترین بسامد به کم‌ترین بسامد مرتب و نشان داده شده است. افزون بر آن، همه عوامل تأثیرگذار در سیر تحول رویکردها به سیر الملوک تعیین و بررسی و در نهایت، مقاله‌ها در آن آسیب‌شناسی شده است.

### روش پژوهش

شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای بوده است. جست‌وجوی مقاله‌ها بر اساس سایت‌های معتبر پژوهشی انجام شده است.<sup>۱</sup> در جمع‌آوری آن‌ها از پایگاه‌های اینترنتی نورمگز<sup>۲</sup>، اس‌آی‌دی<sup>۳</sup>، پرتال جامع علوم انسانی<sup>۴</sup>، سیویلیکا<sup>۵</sup>، مرکز اطلاع‌رسانی علوم و فناوری<sup>۶</sup>، مگیران<sup>۷</sup> و پایگاه استنادی علوم جهان اسلام<sup>۸</sup> استفاده شده است. در برخی از موارد به کلیدواژه‌های مرتبط در گوگل نیز مراجعه شده و مداخل مرتبط با موضوع در دانشنامه زبان و ادب فارسی هم استفاده شده است.

روش ما در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی و انتقادی است. تحلیل و بررسی مقاله‌ها ذیل شش مؤلفه ۱. مضمون اصلی ۲. منابع اصلی ۳. رویکرد ۴. نقد و بررسی نقاط قوت و ضعف پژوهش و میزان اهمیت آن ۵. میزان تأثیرپذیری از منابع پیشین و ۶. اشمال بر نکات جدید و بکر صورت گرفته است. رویکردها به سیر الملوک از بیش‌ترین به کم‌ترین فراهم آمده که به ترتیب بسامد عبارت‌اند از ۱. سیاسی ۲. تطبیقی ۳. مذهبی ۴. نظریه ۵. توصیفی ۶. تاریخی ۷. انتقادی ۸. ادبی ۹. زندگی‌نامه‌ای ۱۰. نسخه‌شناختی. در ادامه، همه عواملی که در سیر تحول رویکردها به سیر الملوک تأثیرگذار بوده‌اند، تعیین و بررسی شده‌اند. پایان‌بخش این جستار آسیب‌شناسی مقاله‌های مرتبط با سیر الملوک است.

۱. آخرین تاریخی که در آن جست‌وجو انجام شده، یکم شهریور ۱۳۹۹ است.

2.Noormags.ir

3. SID.ir

4. Ensani.ir

5. Civilica.com

6. Ricest.ac.ir

7. Magiran.com

8. Isc.gov.ir

## ۱- خواجه نظام‌الملک طوسی

### ۱-۱- زندگی‌نامه

ابوعلی حسن بن علی بن اسحاق ملقب به خواجه نظام‌الملک در ۴۰۸ق در طوس زاده شد.<sup>۱</sup> او دوران کودکی خود را در شهر طوس سپری کرد و بعد از آموختن علوم و فنون زمانه، به سمت دبیری و بعد از آن به مقام وزارت برگزیده شد. دوران وزارت خواجه نظام‌الملک بیست و نه سال بود؛ حدود ۱۱ سال وزیر الب ارسلان و حدود ۱۸ سال وزیر ملک‌شاه.<sup>۲</sup> خواجه نظام‌الملک در طول دوران وزارت خود، افزون بر رتق و فتق امور کشور، به تأسیس نظامیه‌ها در شهرهای مختلف از جمله نیشابور، بصره، بغداد، هرات، بلخ، آمل و طبرستان همت گماشت که در نوع خود کاری ماندگار و کم‌نظیر بوده است.<sup>۳</sup>

### ۱-۲- آثار

بر اساس آخرین پژوهش‌ها آثار منظوم یا منثور زیر به خواجه نظام‌الملک نسبت یافته است:

۱. سیر الملوک؛
۲. وصیت‌نامه خواجه نظام‌الملک؛<sup>۴</sup>
۳. رباعیاتی که عوفی در لباب الالباب<sup>۵</sup> به او نسبت داده است؛
۴. دستورالوزاره یا وصایای نظام‌الملک.<sup>۶</sup>

### ۱-۳- سیر الملوک

کتابی است درباره سیاست و امور کشورداری که به دستور ملک‌شاه سلجوقی در نیمه دوم قرن پنجم نوشته شده است. سیاست‌نامه «ابتدا پنجاه و چهار باب و فصلی بوده و اکنون مجموع آن در پنجاه فصل است»<sup>۷</sup>. در همه جای این کتاب، احادیثی از رسول خدا (ص)، حکایات تاریخی و امثال آمده است تا خواننده کتاب «به وقت خواندن ملال نگیرد و به طبع، نزدیک‌تر باشد»<sup>۸</sup>. نثر سیر الملوک ساده، زیبا و روشن است و جملات آن کوتاه و خوش‌آهنگ.<sup>۹</sup> همچنین به گواهی بهار در سبک‌شناسی، سبک سیر الملوک اختلاطی

۱. ابوالحسن بیهقی مؤلف تاریخ بیهق تاریخ ولادت وی را ۴۱۰ق دانسته است (ابن‌فندق، تاریخ بیهق، ۷۶).

۲. نظام‌الملک حسن بن علی طوسی، سیرالملوک (سیاست‌نامه)، به تصحیح محمود عابدی (تهران: سخن، ۱۳۹۸ش)، بیست و دو و بیست و هشت.

۳. صفا در این باره به نقل از سبکی در طبقات الشافعیه آورده است که خواجه نظام‌الملک اولین کسی نیست که این مدارس را تأسیس کرده است؛ بلکه اهمیت کار او در ایجاد نهضت جدید و نظم و ترتیب تازه در مدارس بوده است؛ ذبیح‌الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران (تهران: امیرکبیر، ۲۵۳۶ شاهنشاهی)، ۲/۲۳۵.

۴. رک: خردنامه، به‌کوشش منصور ثروت (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷ش)، ۹۳-۹۵.

۵. سدیداالدین محمد عوفی، لباب الالباب، به تصحیح ادوارد براون (لندن: گیب، ۱۹۰۶)، ۶۶-۶۷.

۶. نظام‌الملک حسن بن علی طوسی، دستورالوزاره، نسخه خطی (تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی)، تاریخ کتابت ۱۱۷۳ق، شماره ۴۱۱.

۷. محمدتقی بهار، سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی (تهران: زوّار، ۱۳۹۰ش)، ۲/۱۱۰.

۸. نظام‌الملک ابوعلی حسن بن علی بن اسحاق طوسی، سیرالملوک (سیاست‌نامه)، به تصحیح محمود عابدی (تهران: سخن، ۱۳۹۸ش)، ۲.

۹. غلامحسین یوسفی، دیداری با اهل قلم (مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۵ش)، ۱/۱۴۰.

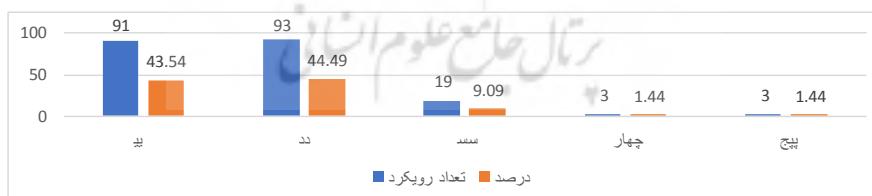
بین تاریخ بلعمی و تاریخ بیهقی است. نثر روان و عبارات لطیف، لغات عربی در آن کم و تهی از سجع و موازنه و جمله‌های مترادف است.<sup>۱</sup> از گذشته تاکنون تردیدهایی درباره این کتاب و انتساب آن به خواجه نظام الملک طوسی وجود داشته است.<sup>۲</sup> با وجود این تردیدها، سیر الملوک همچنان مورد توجه بسیاری از محققان بوده است و تحقیقات گسترده‌ای به‌ویژه در سال‌های اخیر درباره آن انجام شده که نشان‌دهنده اهمیت آن به‌عنوان میراثی ادبی و فرهنگی در میان ایرانیان است.

## ۲- تحلیل مقاله‌ها

رویکردهای مقاله‌های مرتبط با سیر الملوک عبارت‌اند از ۱. سیاسی ۲. تطبیقی ۳. مذهبی ۴. نظریه ۵. توصیفی ۶. تاریخی ۷. انتقادی ۸. ادبی ۹. زندگی‌نامه‌ای و ۱۰. نسخه‌شناختی. تعداد اندکی از مقاله‌ها یک رویکرد و غالباً چند رویکرد دارند.

جدول شماره ۱: توزیع تعداد رویکرد مقاله‌ها

تعداد رویکرد	تعداد	درصد
یک	۹۱	۴۳٫۵۴
دو	۹۳	۴۴٫۴۹
سه	۱۹	۹٫۰۹
چهار	۳	۱٫۴۴
پنج	۳	۱٫۴۴
مجموع مقاله‌ها: ۲۰۹		



نمودار شماره ۱: توزیع تعداد رویکرد مقاله‌ها

۱. بهار، سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی، ۱۱۰/۲-۱۱۱.

۲. عابدی، سیرالملوک، سی و یک-سی و دو.

در ادامه، رویکردها همراه با تحلیل داده‌های مرتبط و بررسی روند کمی (افزایش یا کاهش) و عوامل تأثیرگذار بر کیفیت و کمیت آن‌ها و جدول توزیع زمانی در دهه‌های مختلف آمده است. نکته بسیار مهم درباره عوامل تأثیرگذار بر کیفیت و کمیت هر رویکرد، برگزاری همایش‌ها، کنگره‌ها و کنفرانس‌ها در دهه ۹۰ بوده است. همچنین ذیل هر بخش، جدول‌ها و نمودارهای توزیع هر رویکرد در دهه‌های مختلف آمده است.

## ۲-۱- رویکرد سیاسی

پژوهش‌هایی که محور اصلی آن‌ها، اندیشه سیاسی خواجه نظام‌الملک در سیر الملوک بوده، مانند دیدگاه او درباره مفهوم عدالت و یا نگاه او به دخالت زنان در امور حکومتی و نیز شیوه‌ها و روش‌های حکومت‌داری خواجه نظام‌الملک در سیر الملوک ذیل این رویکرد قرار گرفته است.

مجموع مقاله‌ها با رویکرد سیاسی در بازه زمانی مورد نظر، ۱۷۳ مورد بوده است. این رویکرد بیش‌ترین بسامد را داشته و ۸۲/۷۷ درصد مقالات را به خود اختصاص داده است. در سه مقاله نخست<sup>۱</sup> که در دهه ۴۰ نوشته شده، به اندیشه سیاسی خواجه نظام‌الملک در امر حکومت‌داری اشاره شده است (دیدگاه خواجه نظام‌الملک درباره زن و عدالت و...). در سال ۱۳۷۳ ش مقاله «مفهوم عدالت در سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک» با تأثیر از مقاله مینوی به بررسی مفهوم عدالت در اندیشه سیاسی خواجه نظام‌الملک در سیر الملوک و متون پیش از آن پرداخته است که گامی جدی در شروع نوشتن مقاله‌ها با این مضمون به شمار می‌آید؛ در حقیقت مضمون مقاله‌ها با رویکرد سیاسی در دهه ۷۰، عموماً تفکر سیاسی خواجه نظام‌الملک و دیدگاه او درباره عدالت بوده است. در دو دهه ۸۰ و ۹۰، افزون بر این مضامین، دیدگاه خواجه درباره امور اقتصادی، امنیت، فساد، حقوق مردم، چگونگی مدیریت سیاسی وی و توجه ویژه به اندیشه ایرانشهری<sup>۲</sup> بسیار پررنگ شده است. نوشتن مقاله‌ها با رویکرد سیاسی از نیمه اول دهه ۸۰ رشد چشمگیری داشته است؛ به طوری که تا پایان سال ۱۳۹۸ ش، ۱۶۳ عنوان مقاله مبتنی بر این رویکرد نوشته شده است. عامل بسیار مهم و تأثیرگذار در انتشار مقاله‌ها با رویکرد سیاسی، آثار طباطبایی، به‌ویژه کتاب خواجه نظام‌الملک بوده است. طرح اندیشه سیاسی ایرانشهری خواجه نظام‌الملک در سیر الملوک از سوی او سبب شده است که بسیاری از مقاله‌ها به تکرار این موضوع یا نقد آن بپردازند. دو مقاله اولی که در نیمه

۱. این سه مقاله عبارتند از: ۱. «خواجه نظام‌الملک طوسی» مجتبی مینوی؛ ۲. «پیر سیاست» غلامحسین یوسفی و ۳. «نگاهی به سیاست‌نامه، آداب‌نامه حکومت فنودالی» حسن انوری.

۲. به‌رغم نوشته‌ها و سخنرانی‌های متعددی که درباره اندیشه ایرانشهری به‌ویژه در سال‌های اخیر منتشر شده است، هنوز به‌طور دقیق مؤلفه‌های این اندیشه تبیین نشده و طرفداران آن غالباً از بیان یک سلسله گزاره‌های تکراری که تقریباً بازنویسی یا بازگویی همان نوشته‌ها و سخنان سیدجواد طباطبایی است، گامی فراتر نگذاشته‌اند.

دوم دهه ۸۰ (شروع از سال ۱۳۸۶ش) نوشته شده از سخنان طباطبایی متأثر نبوده است<sup>۱</sup>، اما سومین مقاله (مبانی مدیریت سیاسی در اندیشه خواجه نظام الملک طوسی) سخنان طباطبایی را درباره اندیشه سیاسی ایران شهری تکرار کرده است و بعد از آن بیش تر مقاله هایی که رویکرد آن ها سیاسی است، نکته جدیدی ندارند. انتشار مطالب تکراری در بلند مدت، آسیب هایی جدی به تحقیقات دیگر در این حوزه وارد می کند؛ چرا که پژوهشگرانی که قصد تحقیق در این حوزه را دارند با انبوهی از مطالب تکراری روبه رو خواهند شد؛ مطالبی که نه تنها دستاورد جدید و نکات تازه ندارند، بلکه در پیشینه پژوهش، تحقیقاتی مشابه و کاملاً بیهوده و بی اهمیت به شمار می آیند.

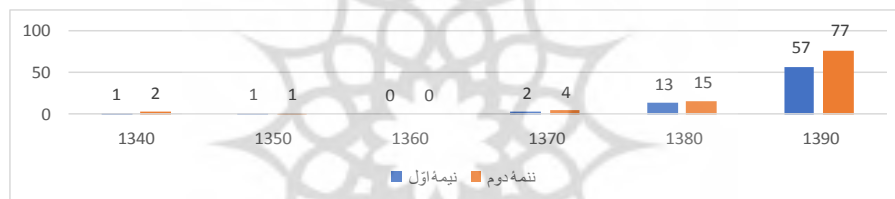
مقاله های مهم ذیل رویکرد سیاسی عبارتند از: ۱. «خواجه نظام الملک طوسی» (۱۳۴۲ش) مجتبی مینوی؛ ۲. «نگاهی به سیاست نامه، آداب نامه حکومت فنودالی» (۱۳۴۹ش) حسن انوری؛ ۳. «مفهوم عدالت در سیاست نامه خواجه نظام الملک» (۱۳۷۳ش) محمود امیدسالار؛ ۴. «نقدی تاریخی بر سیر الملوک» (۱۳۷۶ش) علی رضاییان؛ ۵. «مندرجات ضدشیعی سیاست نامه از آن خواجه نظام الملک نیست» (۱۳۷۸ش) علی ابوالحسنی؛ ۶. «آیین گفتگو در آینه سیاست، نگاهی تحلیلی به سیاست نامه خواجه با توجه به مؤلفه های گفت وگویی فرهنگ ها» (۱۳۸۵ش) مصطفی گرچی؛ ۷. «اندیشه ایران شهری و خواجه نظام الملک» (۱۳۸۸ش) نیره دلیر و الهیار خلعتبری؛ ۸. «اقطاع نظامی در عصر پادشاهان بزرگ سلجوقی و نقش وزیر نظام الملک در پیدایش و تحول آن (۴۲۹ق/۱۰۳۷م-۴۸۶ق/۱۰۹۲م)» (۱۳۹۱ش) علیان عبدالفتاح الجالودی؛ ۹. «سیاست نامه» (۱۳۹۱ش) سیدجواد طباطبایی؛ ۱۰. «رابطه دیانت و سیاست در جامعه سلجوقی، تضاد اجتماعی و فرهنگی ایدئولوژی خواجه نظام الملک و خلافت عباسی» (۱۳۹۴ش) توموکو شیمویاما؛ ۱۱. «بررسی مقایسه ای (ویژه زبان) قدرت در سیاست نامه و نصیحة الملوک» (۱۳۹۵ش) لیلا درویش علی پور آستانه و علی اکبر باقری خلیلی؛ ۱۲. «تحلیل و بررسی بخش های دوگانه سیر الملوک درباره منصب وزارت و امر مشاورت» (۱۳۹۵ش) نیره دلیر؛ ۱۳. «گستره سیاست جنایی در سیر الملوک» (۱۳۹۶ش) فاطمه نوری و ابوالحسن شاکری؛ ۱۴. «تساهل و مدارا در اندیشه خواجه نظام الملک طوسی» (۱۳۹۷ش) رضیه موسوی فر؛ ۱۵. «خواجه نظام الملک؛ اصالت امر سیاسی و جایگاه سیاست نامه در اندیشه سیاسی» (۱۳۹۷ش) رضا نصیری حامد؛ ۱۶. «ضرورت مطالعات تاریخی ایدئولوژی خواجه نظام الملک طوسی» (۱۳۹۷ش) توموکو شیمویاما؛ ۱۷. «رویکردهای خواجه نظام الملک طوسی در سیاست خارجی» (۱۳۹۸ش) مقصودعلی صادقی.

۱. این دو مقاله عبارتند از: ۱. «قدرت و امنیت در سنت سیاست نامه نویسی: مطالعه سیرالملوک خواجه نظام الملک» محمدعلی قاسمی و ۲. «تأملی بر چاپ تازه ای از «سیرالملوک» محمدافشین وفاپی.



جدول شماره ۲: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد سیاسی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	۱	۲
۵۰	۱	۱
۶۰	-	-
۷۰	۲	۴
۸۰	۱۳	۱۵
۹۰	۵۷	۷۷
تعداد کل: ۱۷۳		



نمودار شماره ۲: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد سیاسی

## ۲-۲- رویکرد تطبیقی

مقصود ما از رویکرد تطبیقی مقالاتی است که در یکی از این دو دسته قرار می‌گیرند: ۱. تطبیق بین چاپ‌ها ۲. تطبیق یک مفهوم در سیر الملوک با دیگر متون و یا در اندیشه خواجه نظام‌الملک با دیگر اندیشمندان. گفتمانی است پژوهش‌هایی که به مقایسه دو نیمه کتاب، مقایسه یک حکایت در سیر الملوک و متنی دیگر پرداخته‌اند و یا بر اساس مؤلفه‌های یک نظریه سیر الملوک را بررسی کرده‌اند، ذیل رویکرد تطبیقی قرار نگرفته‌اند. از مجموع ۲۰۹ مقاله، ۵۴ عنوان با رویکرد تطبیقی نوشته شده است؛ یعنی ۲۵/۸۳ درصد. رویکرد تطبیقی از سال ۱۳۶۰ش با تطبیق میان چاپ‌های مختلف سیر الملوک آغاز شد. از دهه ۸۰ به بعد، نوشتن مقاله‌هایی با رویکرد تطبیقی یعنی تطبیق سیر الملوک با متون تاریخی یا اندرنامه‌های دیگر، رشد چشمگیری داشته است؛ به طوری که موضوع غالب مقاله‌های دهه ۹۰ بررسی تطبیقی از این نوع بوده است.

اگرچه بخش زیادی از مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی، ذیل دسته دوم (تطبیق یک مفهوم در سیر الملوک با دیگر متون و یا در اندیشه خواجه نظام‌الملک با دیگر اندیشمندان) قرار گرفته‌اند، اما بیش‌تر آن‌ها درباره سیر

الملوک دستاورد جدیدی نداشته‌اند و اهمیت آن‌ها تنها از این جهت بوده که اشتراک‌ها و تفاوت‌های دویا چند اندیشه یا دو یا چند متن را مطرح کرده‌اند؛ درحالی‌که اگر بررسی‌های عمیق‌تری انجام می‌شد، حتماً نتایج مهم‌تری نیز دربرداشت. نکته مهم اینکه در پژوهش حاضر، آن دسته از بررسی‌های تطبیقی اهمیت دارند که به نتیجه جدیدی انجامیده باشند نه اینکه در آن تنها مقایسه‌ای ساده صورت گرفته باشد. برای نمونه، مفهوم عدالت در اندیشه خواجه نظام‌الملک مطرح و در ادامه همین مفهوم در اندیشه نویسنده‌ای دیگر و تفاوت‌هایش با خواجه نظام‌الملک ارائه شده است، در حالی‌که منظور ما از دستاورد جدید این نبوده است. البته استثنا هم وجود داشته و آن هم وقتی بوده است که مفهومی که بررسی شده در پژوهش‌های پیشین به آن نپرداخته باشند، مانند مقاله «مفهوم عدالت در سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک» (۱۳۷۳ش) که البته نتایج جدید هم داشته است.<sup>۱</sup>

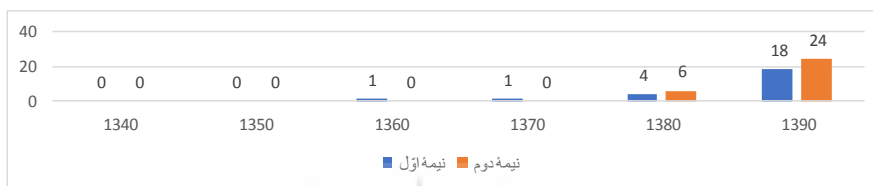
مقاله‌های مهمی که رویکرد تطبیقی داشته‌اند، عبارت‌اند از ۱. «نگاهی دیگر به سیاست‌نامه» (۱۳۶۰ش) یوسف حسین بگاری؛ ۲. «مفهوم عدالت در سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک» (۱۳۷۳ش) محمود امیدسالار؛ ۳. «سیاست‌نامه چاپ ترکیه از منظر نسخه‌شناسی» (۱۳۸۳ش) علی ارطغرل و نصرالله صالحی؛ ۴. «تأملی بر چاپ تازه‌ای از «سیر الملوک» (۱۳۸۶ش) محمدافشین وفایی؛ ۵. «جعل کتاب در قرون میانه، سیر الملوک (سیاست‌نامه) اثر نظام‌الملک» (۱۳۹۱ش) الکسی ا. خیسماطولین، ترجمه مهدی رحیم‌پور؛ ۶. «بررسی مقایسه‌ای «ویژه زبان» قدرت در سیاست‌نامه و نصیحة الملوک» (۱۳۹۵ش) لیلا درویش علی‌پور آستانه و علی‌اکبر باقری خلیلی؛ ۷. «بررسی تطبیقی و موضوعی ارتهه شاستره کاوتیلیه و سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک طوسی» (۱۳۹۵ش) نازنین خلیلی‌پور و محمدتقی راشد محصل؛ ۸. «مصلحت‌بینی و واقع‌گرایی در اندیشه‌های سیاسی ماکیاولی و خواجه نظام‌الملک» (۱۳۹۶ش) محمدجواد سام‌خانبارانی و عباس خانقی؛ ۹. «نقد روایت خواجه نظام‌الملک درباره مزدک و مزدکیان» (۱۳۹۷ش) روزبه زرین‌کوب و سعید حسینی.

جدول شماره ۳: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	-	-
۵۰	-	-
۶۰	۱	-

۱. در مقاله «آداب ملک‌داری در سیرالملوک و عهدنامه مالک اشتر»، (۱۳۹۷ش) اثر غلامحسن حسین‌زاده شانه‌چی تنها تفاوت‌ها بیان شده و هیچ نتیجه جدیدی ندارد.

-	۱	۷۰
۶	۴	۸۰
۲۴	۱۸	۹۰
تعداد کل: ۵۴		



نمودار شماره ۳: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی



نمودار شماره ۴: زیردسته‌های رویکرد تطبیقی

### ۲-۳- رویکرد مذهبی

توجه پژوهشگران به اختلافات مذهبی خواجه نظام‌الملک با معتقدان دیگر مذاهب در سیر الملوک و تأثیر تعصب مذهبی وی بر مطالبی که در این باره در سیر الملوک آورده، موضوع بسیار مهمی است که دست‌مایه نوشتن مقالاتی با این مضمون بوده است. هرچند بخش کمی از مقاله‌ها به این موضوع پرداخته‌اند و تنها در دهه ۹۰ این روند رو به افزایش بوده است، اما این بدان معنا نیست که همه پژوهش‌ها دست‌آورد تازه‌ای داشته‌اند، بلکه بیش‌تر آن‌ها مطالب پیشین را در این باره تکرار کرده‌اند. مجموع مقاله‌ها با رویکرد مذهبی، ۳۶ عنوان یعنی ۱۷/۲۲ درصد بوده است.

۱. از مهم‌ترین مقالاتی که با رویکرد مذهبی نوشته شده‌اند، می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱.
۲. «مندرجات ضدشيعی سياست‌نامه از آن خواجه نظام‌الملک نیست» (۱۳۷۸ش) علی ابوالحسنی؛ ۲.
۳. «زمینه‌ها و بنیان‌های فکری و مذهبی اندیشه سیاسی خواجه نظام‌الملک» (۱۳۹۷ش) سارا موسوی؛ ۳.

«تساهل و مدارا در اندیشه خواجه نظام الملک طوسی» (۱۳۹۷ش) رضیه موسوی فر؛ ۴. «ضرورت مطالعات تاریخی ایدئولوژی خواجه نظام الملک طوسی» (۱۳۹۷ش) توموکو شیمویاما.

جدول شماره ۴: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد مذهبی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	۱	۱
۵۰	-	-
۶۰	-	-
۷۰	-	۱
۸۰	۲	۳
۹۰	۱۱	۱۷
تعداد کل: ۳۶		



نمودار شماره ۵: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد مذهبی

#### ۲-۴- رویکرد نظریه

پژوهش‌هایی که بر محور نظریه‌ها (ادبی و غیرادبی) سیر الملوک را تحلیل و بررسی کرده‌اند، ذیل این رویکرد قرار گرفته‌اند. رویکرد نظریه به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱. نظریه‌های ادبی (روایت‌شناسی)؛ ۲. نظریه‌های غیرادبی (سیاسی، علوم اجتماعی و روان‌شناسی). مجموع مقاله‌ها با رویکرد نظریه ۲۹ عنوان یعنی ۱۳/۸۷ درصد بوده است. این رویکرد تنها رویکردی است که نقطه آغاز آن، دهه ۸۰، آن هم با نوشتن یک مقاله در این باره، بوده است. نکته بسیار مهم این است که رویکرد نظریه از دهه ۸۰ به بعد جزو رویکردهای غالب یک دوره بوده است که بسیاری از پژوهش‌های دانشگاهی بر این مبنای انجام رسیده‌اند؛ اگرچه سیر الملوک در مقایسه با دیگر متون کلاسیک مانند شاهنامه، کم‌تر با این رویکرد بررسی شده است؛ اما در دهه ۹۰، ۲۸ مقاله با این رویکرد نوشته شده که در نوع خود جالب توجه است؛ به بیان دیگر، پژوهشگران از رویکرد غالب پژوهشی در یک دوره تأثیر پذیرفته و سیر الملوک را بر اساس آن بررسی

کرده‌اند که از این نظر حائز اهمیت است و نقطه عطفی به شمار می‌آید. در بررسی انجام شده مشخص شد که اگرچه تعداد مقالات با رویکرد نظریه‌های غیرادبی نسبت به نظریه‌های ادبی بیش تر است، دستاورد تازه و نکات جدید در مقاله‌های مبتنی بر نظریه‌های ادبی بیش از دسته دیگر بوده است.

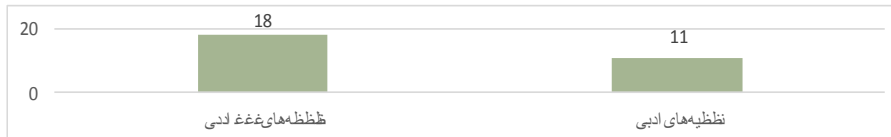
مقاله‌های مهم با رویکرد نظریه عبارت‌اند از: ۱. «ساختار متن و روایت در حکایت‌های سیاست‌نامه» (۱۳۹۲ش) فرزانه عبداللهی؛ ۲. «بررسی مقایسه‌ای «ویژه زبان» قدرت در سیاست‌نامه و نصیحة الملوک» (۱۳۹۵ش) لیلا درویش علی‌پور آستانه و علی‌اکبر باقری خلیلی؛ ۳. «بازیابی مؤلفه‌های کمینه‌گرایی در خرده حکایت‌های سیاست‌نامه» (۱۳۹۵ش) فاطمه تقی‌نژاد رودبند؛ ۴. «گستره سیاست جنایی در سیر الملوک» (۱۳۹۶ش) فاطمه نوری و ابوالحسن شاکری؛ ۵. «تحلیل ساختاری عنصر زمان در روایات سیاست‌نامه بر مبنای نظریه ژرار ژنت» (۱۳۹۷ش) فرشته محجوب؛ ۶. «تحلیلی تاریخی - ادبی بر فنون نوشتاری سیاست‌نامه (با استناد بر نظریه هنر نویسندگی از ایزابل زیگلر)» (۱۳۹۷ش) حامد بهشتی و محمود مهمان‌نواز؛ ۷. «تطبیق روایی حکایت‌های مشترک سیاست‌نامه و نصیحة الملوک» (۱۳۹۷ش) مریم حقی؛ ۸. «خواجه نظام‌الملک؛ اصالت امر سیاسی و جایگاه سیاست‌نامه در اندیشه سیاسی» (۱۳۹۷ش) رضا نصیری حامد.

جدول شماره ۵: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد نظریه‌ها

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	-	-
۵۰	-	-
۶۰	-	-
۷۰	-	-
۸۰	-	۱
۹۰	۷	۲۱
تعداد کل: ۲۹		



نمودار شماره ۶: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد نظریه‌ها



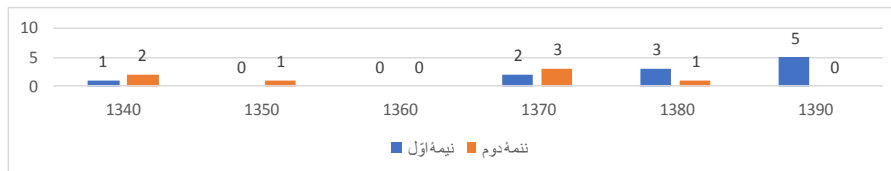
نمودار شماره ۷: زیردسته‌های رویکرد نظریه

## ۲-۵- رویکرد توصیفی

رویکرد توصیفی رویکردی است که در آن، همه یا فصولی از سیر الملوک توصیف می‌شود. مجموع مقاله‌ها با رویکرد توصیفی، ۱۸ عنوان بوده و با ۸/۶۱ درصد در جایگاه پنجم رویکردها قرار گرفته است. به‌طورکلی، توجه به مطالب سیر الملوک و توصیف فصول آن در بیش‌تر مقاله‌ها به‌صورت گذرا و کوتاه به‌چشم می‌خورد؛ اما تعداد اندکی از آن‌ها به‌طور مطلق با این رویکرد نوشته شده‌اند. دو مقاله نخست درباره سیر الملوک که در دهه ۴۰ نوشته شده‌اند، افزون بر دیگر رویکردها رویکرد توصیفی نیز دارند. این مقاله‌ها عبارت‌اند از: «خواجه نظام‌الملک طوسی» نوشته مینوی و «پیر سیاست» اثر یوسفی. مقاله‌های «سیاست‌نامه (سیر الملوک خواجه نظام‌الملک به کوشش دکتر جعفر شعار)»، «سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک طوسی (آشنایی با متون کهن - از میراث پیشینیان)»، «قصه جنگ (به توصیف سیاست‌نامه)»، «سیر الملوک و گزیده عطار» و «کتاب» صرفاً رویکرد توصیفی دارند.

جدول شماره ۶: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد توصیفی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	۱	۲
۵۰	-	۱
۶۰	-	-
۷۰	۲	۳
۸۰	۳	۱
۹۰	۵	-
تعداد کل: ۱۸		



نمودار شماره ۸: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد توصیفی

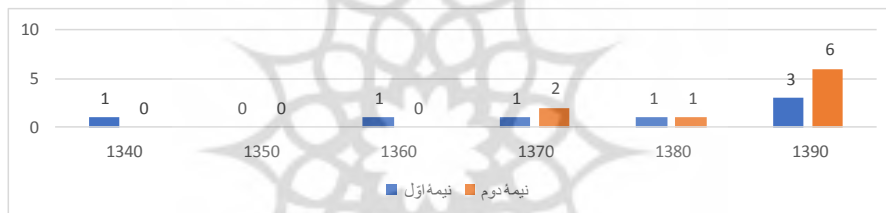
## ۲-۶- رویکرد تاریخی

رویکرد تاریخی رویکردی است که موضوع یا مضامین آن، طرح و بررسی اشکالات تاریخی سیر الملوک و شرح دوران زندگی خواجه نظام‌الملک بوده است. به سخن دیگر، در مقاله‌های با رویکرد تاریخی به دو موضوع پرداخته شده است: ۱. تاریخ دوران زندگی و وزارت خواجه نظام‌الملک طوسی؛ ۲. اشکالات تاریخی سیر الملوک. مقاله‌هایی که در آن‌ها اشکالات تاریخی مطرح شده، نسبت به مقاله‌های دسته اول، از اهمیت بیشتری برخوردارند. مجموع مقاله‌ها با رویکرد تاریخی، ۱۷ عنوان یعنی ۸/۱۳ درصد بوده است. عامل تأثیرگذار در آغاز نگارش مقاله‌ها با این رویکرد، چاپ عباس اقبال آشتیانی در سال ۱۳۲۰ش و نگاه انتقادی او به مسائل تاریخی سیر الملوک بوده است. این رویکرد نیز روندی همچون رویکردهای پیشین دارد و از دهه هشتاد به بعد بر تعداد مقالات با این رویکرد افزوده شده است. البته همه مقاله‌ها با رویکرد تاریخی دستاورد جدیدی نداشته‌اند؛ جز اینکه در بیش‌تر آن‌ها تنها به تاریخ دوران زندگی خواجه نظام‌الملک پرداخته و مطالبی تکراری و اضافی ارائه شده است. از میان آن‌ها، تنها شمار معدودی به نکات مهمی درباره مسائل یا اشتباه‌های تاریخی سیر الملوک اشاره داشته‌اند.

مهم‌ترین مقاله‌هایی که در آن‌ها اشکالات تاریخی مطرح شده عبارتند از: ۱. «نگاهی دیگر به سیاست نامه» (۱۳۶۰ش) یوسف حسین بگاری؛ ۲. باستان‌شناسی تاریخ‌نگاری اسلامی و افسانه زندگی خواجه نظام‌الملک» (۱۳۷۳ش) نگین یاوری و علی رضاییان؛ ۳. «نقدی تاریخی بر سیر الملوک» (۱۳۷۶ش) علی رضاییان؛ ۴. «مندرجات ضدشيعی سیاست‌نامه از آن خواجه نظام‌الملک نیست» (۱۳۷۸ش) علی ابوالحسنی؛ ۵. «سیر الملوک به قلم امیرالشعرا محمد معزی نیشابوری و انتساب آن به نظام‌الملک: دلایلی بر چاپ اصلاح شده» (۱۳۹۵ش) الکسی خیسماآتولین؛ ۶. «سیر الملوک نظام‌الملک: اغلاط، مجعولات و عامل آن‌ها» (۱۳۹۸ش) مرتضی دانشیار.

جدول شماره ۷: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد تاریخی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	۱	۱
۵۰	-	-
۶۰	۱	-
۷۰	۱	۲
۸۰	۱	۱
۹۰	۳	۶
تعداد کل: ۱۷		



نمودار شماره ۹: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد تاریخی



نمودار شماره ۱۰: زبردسته‌های رویکرد تاریخی

## ۲-۷- رویکرد انتقادی

در رویکرد انتقادی، پژوهشگران به نقد آرای خواجه نظام الملک در سیر الملوک و یا نقد دیدگاه پژوهشگران درباره سیر الملوک پرداخته‌اند. مجموع مقاله‌ها با این رویکرد، ۱۱ عنوان یعنی ۵/۲۶ درصد بوده است. آغاز رویکرد انتقادی در نیمه دوم دهه ۸۰ با انتقاد به اندیشه سیاسی خواجه نظام الملک در سیر الملوک آغاز شده و در همه مقاله‌های بعدی نیز پژوهشگران به نقد دیدگاه خواجه نظام الملک نسبت به زنان، تعصب مذهبی، شیوه مملکت‌داری و بررسی تناقض میان مؤلفه‌های اندیشه ایران‌شهری و اندیشه سیاسی خواجه نظام الملک پرداخته‌اند. تنها در دو مقاله «بررسی تطبیقی دو سیاست‌نامه: سیر الملوک و



نصیحة الملوک» و «نقد و بررسی مبانی نظری مدیریت اجرایی در سیر الملوک» افزون بر این موارد، نگارندگان بر اساس سیر الملوک به نقد تصویر خواجه در آثار دیگر پژوهشگران و مستشرقان و رویکرد آنان در این زمینه پرداخته‌اند. از مجموع ۱۲ مقاله با رویکرد انتقادی، تنها چهار مقاله «اندیشه ایرانی شهری و خواجه نظام الملک» (۱۳۸۸ش)، «نقد و بررسی مبانی نظری مدیریت اجرایی در سیر الملوک» (۱۳۹۶ش)، «خواجه نظام الملک؛ اصالت امر سیاسی و جایگاه سیاست‌نامه در اندیشه سیاسی» (۱۳۹۷ش) و «سیر الملوک نظام الملک: اغلاط، مجعولات و عامل آن‌ها» (۱۳۹۸ش) نکته‌های مهم و جدیدی ارائه کرده‌اند.

جدول شماره ۸: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد انتقادی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	-	-
۵۰	-	-
۶۰	-	-
۷۰	-	-
۸۰	-	۳
۹۰	۲	۶
تعداد کل: ۱۱		



نمودار شماره ۱۱: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد انتقادی

## ۲-۸- رویکرد ادبی

رویکرد ادبی عبارت است از طرح و بررسی ویژگی‌های ادبی، زبانی، واژگانی و نحوی و به‌طور کلی، مسائل سبک‌شناختی. مجموع مقاله‌ها با این رویکرد، ۸ مورد یعنی ۳/۸۲ درصد است. نوشتن نخستین مقاله‌ها با رویکرد ادبی از نیمه اول دهه ۹۰ آغاز شد؛ اگرچه پیش‌تر در برخی از مقاله‌ها، اشاره‌ای کوتاه به نشر کتاب شده بود. به نظر می‌رسد سه عامل در کم‌توجهی پژوهشگران به بررسی ادبی سیر الملوک نقش بسزایی

داشته است: ۱. نثر ساده؛ ۲. استخراج ویژگی‌های سبکی سیر الملوک در سبک‌شناسی بهار به طوری که در اغلب پژوهش‌ها با رویکرد ادبی، همان مطالب بسط یافته است؛ ۳. غلبه رویکردهای سیاسی، تطبیقی، مذهبی و نظریه در نتیجه فضای پژوهشی غالب در دانشگاه‌ها.

جدول شماره ۹: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد ادبی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	-	-
۵۰	-	-
۶۰	-	-
۷۰	-	-
۸۰	-	-
۹۰	۲	۶
تعداد کل: ۸		



نمودار شماره ۱۲: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد ادبی

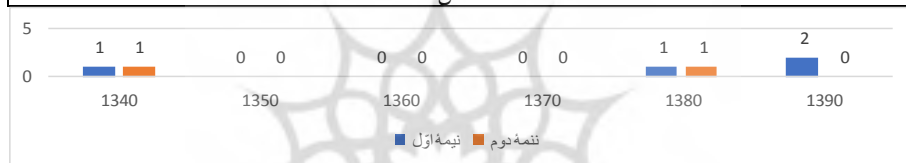
## ۲-۹- رویکرد زندگی‌نامه‌ای

مرز باریکی میان این رویکرد و رویکرد تاریخی وجود دارد؛ با این تفاوت که در رویکرد زندگی‌نامه‌ای صرفاً درباره زندگی خواجه نظام‌الملک طوسی توضیح داده شده است. مجموع مقاله‌ها با رویکرد زندگی‌نامه‌ای، ۶ عنوان یعنی ۲/۸۷ درصد است. رویکرد زندگی‌نامه‌ای از نخستین مقاله‌ها درباره سیر الملوک آغاز شده است. می‌توان گفت مطالب زندگی‌نامه‌ای خواجه نظام‌الملک در مقاله‌ها با این رویکرد، صرفاً تکرار مطالب آثار پیشین است و دربردارنده نکته یا دستاورد جدیدی نیست. پژوهشگران صرفاً در مقدمه کار خود به آن پرداخته و بیش‌تر به دیگر رویکردها توجه داشته‌اند. سه مقاله «خواجه نظام‌الملک طوسی» (۱۳۴۲ش) مینوی؛ «پیر سیاست» (۱۳۴۷ش) یوسفی و «خواجه نظام‌الملک طوسی» طباطبایی مهم‌ترین مقاله‌ها با این رویکردند.

جدول شماره ۱۰: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد زندگی‌نامه‌ای

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	۱	۱
۵۰	-	-
۶۰	-	-
۷۰	-	-
۸۰	۱	۱
۹۰	۲	-

تعداد کل: ۶



نمودار شماره ۱۳: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد زندگی‌نامه‌ای

## ۲-۱۰- رویکرد نسخه‌شناختی

رویکرد نسخه‌شناختی در بردارنده مقاله‌هایی است که به دست‌نویس‌ها و مسائل مرتبط با نسخه‌های سیر الملوک پرداخته‌اند. این رویکرد با مجموع پنج مقاله کم‌ترین بسامد یعنی ۲/۳۹ درصد را در میان دیگر رویکردها به خود اختصاص داده است. چنان‌که در جدول زیر اشاره شده، دو مقاله در دهه ۸۰ و سه مقاله در دهه ۹۰ به این موضوع پرداخته‌اند.<sup>۱</sup> نکته مهم این است که همه مقاله‌ها با رویکرد نسخه‌شناختی در بردارنده نکات مهم و بدیع‌اند.

جدول شماره ۱۱: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد نسخه‌شناختی

دهه	نیمه اول	نیمه دوم
۴۰	-	-
۵۰	-	-
۶۰	-	-

۱. در دهه ۸۰ دو مقاله با عنوان «سیاست‌نامه» چاپ ترکیه از منظر نسخه‌شناختی و «تأملی تازه بر چاپ تازه‌ای از سیر الملوک» و در دهه ۹۰ سه مقاله با عنوان «جعل کتاب در قرون میانه، سیر الملوک (سیاست‌نامه) اثر نظام الملک»، «سیر الملوک به قلم امیرالشعرا محمد معزی نیشابوری و انتساب آن به نظام الملک: دلایلی بر چاپ اصلاح شده» و «سیر الملوک نظام الملک: اغلاط، مجعولات و عامل آن‌ها» با رویکرد نسخه‌شناختی نوشته شده‌اند.

-	-	۷۰
۱	۱	۸۰
۱	۲	۹۰
تعداد کل: ۵		



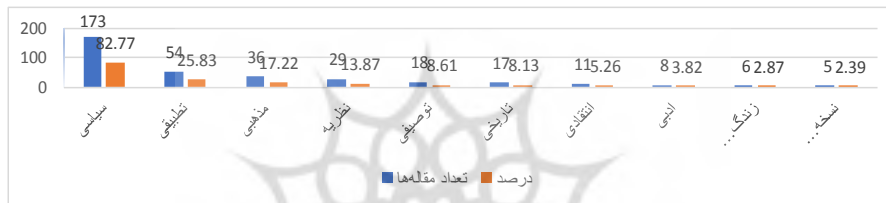
نمودار شماره ۱۴: توزیع زمانی مقاله‌ها با رویکرد نسخه‌شناختی

به طور خلاصه جدول و نمودار توزیع رویکردی مقاله‌ها و جدول و نمودار توزیع زمانی آن‌ها در دهه‌های مختلف به شرح زیر است:

جدول شماره ۱۲: توزیع رویکردی مقاله‌ها

درصد	تعداد	رویکرد
۸۲/۷۷	۱۷۳	۱- سیاسی
۲۵/۸۳	۵۴	۲- تطبیقی
	۵۰	۲.۱. تطبیق بین یک مفهوم در سیر الملوک با دیگر متون و یا در اندیشه خواجه نظام الملک با دیگر اندیشمندان
	۴	۲.۲. تطبیق بین چاپ‌ها
۱۷/۲۲	۳۶	۳- مذهبی
۱۳/۸۷	۲۹	۴- نظریه
	۱۸	۴.۱. نظریه‌های غیرادبی
	۱۱	۴.۲. نظریه‌های ادبی
۸/۶۱	۱۸	۵- توصیفی
۸/۱۳	۱۷	۶- تاریخی
	۱۰	۶.۱. تاریخ دوران زندگی و وزارت خواجه نظام الملک طوسی

۷	۲۶/۵	۲.۶. اشکالات تاریخی
۱۱	۸۲/۳	۷- انتقادی
۸	۸۲/۳	۸- ادبی
۶	۸۷/۲	۹- زندگی‌نامه‌ای
۵	۳۹/۲	۱۰- نسخه‌شناختی
مجموع مقاله‌ها: ۲۰۹		



نمودار شماره ۱۵: توزیع رویکردی مقاله‌ها

جدول شماره ۱۳: توزیع زمانی مقاله‌ها در دهه‌های مختلف

دهه‌ها	تعداد	درصد
۴۰	۴	۱/۹۱
۵۰	۲	۰/۹۶
۶۰	۱	۰/۴۸
۷۰	۷	۳/۳۴
۸۰	۳۲	۱۵/۳۲
۹۰	۱۶۳	۷۷/۹۹
مجموع مقاله‌ها: ۲۰۹		



نمودار شماره ۱۶: توزیع زمانی مقاله‌ها در دهه‌های مختلف

### ۳- سیر تحول رویکردها

اولین کسی که به طور جدی به بحث درباره‌ی خواجه نظام‌الملک و سیر الملوک پرداخت، مجتبی مینوی بود. او در سال ۱۳۴۲ش در دانشگاه مشهد، برگزیده‌ی کتاب مفصلی را که درباره‌ی دوران خواجه نظام‌الملک تألیف کرده بود، خطابه‌وار ایراد کرد.<sup>۱</sup> رویکردهای این سخنرانی که در سال ۱۳۵۱ش در کتاب نقد حال منتشر شد، عبارتند از: زندگی‌نامه‌ای، تاریخی، توصیفی، سیاسی و مذهبی که به‌عنوان اولین مقاله، بیش‌تر رویکردها را داراست. بعد از آن مقاله‌ای تقریباً با همان محتوا از سوی غلامحسین یوسفی در سال ۱۳۴۷ش به نگارش درآمد و سپس، دو مقاله‌ی دیگر نیز در همین دهه نوشته شد.<sup>۲</sup> از این میان، مقاله‌ی حسن انوری که در مقدمه‌ی چاپ شعاع از سیر الملوک آمده، دیدگاه متفاوتی را درباره‌ی سیر الملوک، یعنی «حاکمیت فنودالیزم خواجه نظام‌الملک طوسی» مطرح کرده است.

نخستین رویکرد به سیر الملوک که درصد بالایی را به خود اختصاص داده، رویکرد سیاسی است. این رویکرد از دهه ۴۰ تا اواخر دهه ۷۰، روند آرامی داشت؛ اما از دهه ۸۰ به بعد در بیش‌تر مقاله‌ها رویکرد غالب است؛ به طوری که در دهه ۹۰ در تعداد قابل‌توجهی از مقاله‌ها، این رویکرد مطرح شده است. پس از رویکرد سیاسی، رویکرد تطبیقی از دهه ۶۰ آغاز شد و در دهه ۹۰ به اوج خود رسید. رویکرد مذهبی در دهه‌های ۴۰، ۷۰ و ۸۰ روند افزایشی بسیار آرامی داشت؛ اما از اوایل دهه ۹۰ به تدریج بر تعداد آن افزوده شد. رویکرد نظریه‌محور نیز مانند رویکرد تطبیقی در دهه ۸۰ و البته کمی دیرتر از آن با نگارش یک مقاله آغاز شد و بعد از آن در دهه ۹۰ به اوج خود رسید. رویکرد توصیفی روند افزایشی یا کاهش‌ی نداشت و از آغاز یعنی دهه ۴۰ تا پایان دهه ۹۰ تعداد اندکی از مقاله‌ها با این رویکرد نوشته شده‌اند. رویکرد تاریخی نیز از دهه ۸۰ به بعد سیر صعودی داشته است. رویکردهای انتقادی، ادبی، زندگی‌نامه‌ای و نسخه‌شناختی به ترتیب همین روند (افزایش کمی از دهه ۸۰ به بعد) را داشته‌اند. به‌طورکلی، روند انتشار مقاله‌ها درباره‌ی سیر الملوک از اوایل دهه ۸۰ سیر صعودی داشته و تا پایان سال ۱۳۹۸ش به رشد قابل‌توجهی رسیده است. بر اساس آنچه تاکنون درباره‌ی بسامد رویکردها در دهه‌های مختلف گفته شد، عوامل مختلفی در سیر تحول رویکردها به سیر الملوک اثرگذار بوده است. چنان‌که گذشت، یکی از این عوامل چاپ این اثر توسط عباس اقبال در سال ۱۳۲۰ش بود. او در این چاپ با نگاهی انتقادی، اشتباه‌های تاریخی کتاب را مورد توجه قرار داده و همین موضوع سبب شده است که تعدادی از مقاله‌ها با این رویکرد نوشته شوند و پژوهشگران به مسائل تاریخی کتاب بپردازند و آن را بسط دهند. بخش زیادی از مقاله‌هایی که ذیل رویکرد

۱. مجتبی مینوی، «خواجه نظام‌الملک طوسی»، نقد حال، ۲۵۹-۱۹۰ (تهران: خوارزمی، ۱۳۵۱ش)، ۴.

۲. «نگاهی به سیاست‌نامه، آداب‌نامه‌ی حکومت فنودالی» و «سیاست‌نامه (سیر الملوک خواجه نظام‌الملک به‌کوشش جعفر شعاع)».

تاریخی قرار گرفته‌اند - چنان‌که در توضیح رویکرد تاریخی گفته شد - تاریخ دوران زندگی و وزارت خواجه نظام‌الملک را بررسی کرده و نکته تازه و مهمی ندارند؛ اما شمار دیگری از این مقالات که به اشکالات تاریخی مربوط‌اند، از جهت آنکه نگاه انتقادی عباس اقبال به اشکالات تاریخی این اثر را تداوم بخشیده‌اند، اهمیت دارند.

عامل دیگر انتشار کتاب طباطبایی با عنوان خواجه نظام‌الملک طوسی و طرح اندیشه سیاسی ایرانشهری در سیر الملوک (دهه ۷۰) از سوی او بوده است. تا پیش از آنکه توجه جدی به کتاب خواجه نظام‌الملک صورت گیرد، روند نوشتن مقاله‌ها درباره سیر الملوک بسیار آرام بوده است، اما از اوایل دهه هشتاد تا پایان سال ۱۳۹۷ش تولید مقاله‌ها درباره سیر الملوک افزایش یافت. از آن زمان تاکنون بیش‌تر این مقالات تکرار سخنان طباطبایی درباره اندیشه ایرانشهری و تعداد کمی از آن‌ها در رد دیدگاه‌های او در این باره بوده است.<sup>۱</sup> در مقاله‌هایی که با رویکرد سیاسی نوشته شده این موضوع بسیار پررنگ است.

نکته دیگر فضای سیاسی و اجتماعی ایران در نیمه دوم دهه هفتاد است. در نیمه دوم این دهه رواج مفاهیمی مثل اهمیت دولت، عدالت، مردم‌سالاری و مؤلفه‌هایی که مرتبط با جامعه مدنی بوده، سبب شده تا این مفاهیم در سنت ایرانی - اسلامی گذشته بررسی شوند؛ بدین معنا که مؤلفه‌های جامعه مدنی در نیمه دوم دهه هفتاد، در سنت ایرانی - اسلامی چگونه تبیین شده است. بنابراین، رجوع به آثاری که در بردارنده این مؤلفه‌ها بوده فزونی گرفته که یکی از این آثار، سیر الملوک بوده است. این عوامل در رشد کمی مقاله‌ها تأثیر گذار بوده تا آنجا که از اوایل دهه هشتاد روند تولید مقاله‌ها با توجه به سیر الملوک با شتاب بیش‌تری ادامه یافته است. همچنین تشویق به چاپ مقاله‌ها از سال ۱۳۸۲ش از سوی وزارت علوم و سپس اجباری شدن چاپ مقاله‌ها برای دفاع از رساله و اثر آن بر ارتقاء و ترفیع استادان، از نیمه دوم دهه ۸۰ آغاز شد که از عوامل تأثیرگذار بر این روند به شمار می‌آید. همچنین برگزاری همایش‌ها، کنگره‌ها و کنفرانس‌ها عامل مهم دیگری در افزایش کمی مقاله‌ها بوده است. در سال ۱۳۹۲ش اولین مقاله همایشی «ساختار متن و روایت در حکایت‌های سیاست‌نامه» نوشته شد و پس از آن، در سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ش، ۸۵ مقاله همایشی دیگر تألیف شده است؛ اگرچه این مقالات غالباً تکراری، ضعیف، شتاب‌زده و غیر مفیدند؛ اما نیمی از کل مقاله‌ها درباره سیر الملوک را شامل می‌شوند.

۱. اثر دیگرش در آمدی فلسفی بر اندیشه سیاسی ایران در سال ۱۳۶۷ش از سوی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه منتشر شد. در این کتاب یک فصل با عنوان «خواجه نظام‌الملک طوسی و اندیشه سیاسی ایرانشهری» به خواجه نظام‌الملک اختصاص داده شده که بعدها تفصیل آن در سال ۱۳۷۵ در کتاب خواجه نظام‌الملک طوسی آمده است. گفتنی است که غالب پژوهش‌ها از دهه ۷۰ به بعد افزون بر استفاده از کتاب در آمدی فلسفی بر اندیشه سیاسی ایران، توجه ویژه‌ای به کتاب خواجه نظام‌الملک طوسی داشته‌اند و به جرأت می‌توان گفت: غالباً از آن کتاب رونویسی کرده‌اند.

عامل دیگر غلبه یک یا چند رویکرد در پژوهش‌های دانشگاهی در یک دوره بوده است؛ تا پیش از دهه ۸۰، هیچ مقاله‌ای با رویکرد نظریه (شامل روایت‌شناسی، تحلیل انتقادی گفتمان، تحلیل جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و...) به بررسی سیر الملوک پرداخته بود. در این دهه یک مقاله و سپس در دهه ۹۰، ۲۷ مقاله با این رویکرد نوشته شده که درخور توجه است. نیمی از پژوهش‌های انجام شده با رویکرد نظریه، در بردارنده مطالب تکراری‌اند که نشان می‌دهد پژوهشگران صرفاً برای نوشتن مقاله‌ای در قالب نظریه، به انجام پژوهش پرداخته‌اند؛ فارغ از اینکه پیشینه آن موضوع را (پژوهش‌هایی که با رویکرد نظریه نوشته نشده‌اند؛ اما به همان نتایجی رسیده‌اند که در رویکرد نظریه حاصل شده است) مد نظر داشته باشند. افزون بر رویکرد نظریه به عنوان رویکرد غالب در یک دوره، توجه پژوهشگران به رویکرد تطبیقی در پژوهش‌های مرتبط با سیر الملوک نیز از دهه ۶۰ آغاز شده و پیش از آن مقاله‌ای با این رویکرد نوشته نشده است. این رویکرد همچون رویکرد نظریه، دو زیردسته دارد (که پیشتر توضیح داده شد) که در دسته اول یعنی تطبیق یک مفهوم در سیر الملوک با دیگر متون و یا در اندیشه خواجه نظام‌الملک با دیگر اندیشمندان، بیش‌تر پژوهش‌ها تنها از این نظر که اشتراک و افتراق دو متن یا دو اندیشه را نشان داده، ممکن است اهمیت داشته باشند؛ اما نکته جدیدی درباره سیر الملوک و خواجه نظام‌الملک به دست نداده‌اند.

#### ۴- آسیب‌شناسی مقاله‌ها

مهم‌ترین آسیب‌ها و ایرادهای مقالات درباره سیر الملوک عبارتند از:

##### ۴-۱- تکرار مطالب

نقطه ضعف اغلب مقاله‌ها تکراری بودن مطالب آن‌هاست. یکی از علل تأثیرگذار در این امر عدم توجه به پیشینه پژوهش بوده است. بی‌توجهی بعضی از پژوهشگران به این مسأله سبب شده است که دسته‌ای از مقاله‌ها صرفاً شرح و بسط مطالب پیش از خود باشند؛ چه به صورت رونویسی و چه به صورت تکرار مطالب به زبانی دیگر. در بهترین حالت، مطالب تکراری را به زبان دیگر با عناوین جدید و یا در قالب نظریه مطرح کرده‌اند. در بیش‌تر مقاله‌ها، جملاتی درباره زندگی‌نامه خواجه نظام‌الملک، توصیف مطالب و ویژگی‌های سبکی سیر الملوک بسیار تکرار شده است؛ درحالی‌که اگر پژوهشگران به پیشینه پژوهش توجه می‌کردند، از تکرار بی‌هوده احتراز می‌کردند. همچنین این تکرارها به موارد دیگر از جمله اندیشه ایرانی‌شهری خواجه نظام‌الملک، دیدگاه وی نسبت به زنان، تعصبات مذهبی، دیدگاه خواجه درباره عدالت و به‌طورکلی، مطالب مربوط به اندیشه سیاسی او در سیر الملوک نیز تعمیم یافته است.

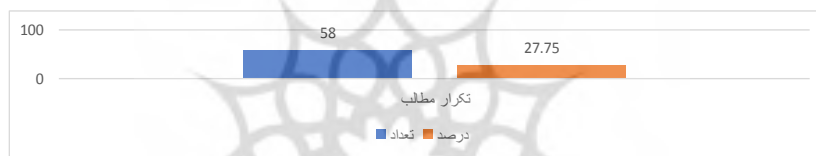
از آن‌جا که بخش زیادی از مقاله‌های چاپ شده در همایش‌ها و مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی و نظریه،



مشمول بر مطالب تکراری و بیهوده‌اند، برای تفکیک آن‌ها از یکدیگر، ابتدا تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکردهای مختلف (به‌جز مقاله‌های همایش‌ها، رویکرد تطبیقی و نظریه) بررسی شده، سپس این مسأله در مقاله‌های همایش‌ها، مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی و نظریه به‌طور مجزا نشان داده شده است. نکته مهم این است که بعضی از مقاله‌ها در این سه بخش مشترک‌اند؛ زیرا به‌عنوان نمونه، مقاله‌ای با رویکرد نظریه هم در همایش چاپ شده و هم بررسی تطبیقی در آن انجام شده است.

جدول شماره ۱۴: تکرار مطالب

آسیب‌شناسی	تعداد	درصد
تکرار مطالب	۵۸	۲۷٫۷۵



نمودار شماره ۱۷: تکرار مطالب

#### ۴-۱-۱- تکرار مطالب در مقالات همایش‌ها

تعداد کل مقاله‌های چاپ شده در همایش‌ها، کنفرانس‌ها و کنگره‌ها، ۸۶ مقاله است که همگی در دهه ۹۰ منتشر شده‌اند. در این میان، ۴۵ مقاله به همایش‌ها و کنفرانس‌های مختلف و ۴۱ مقاله به همایش بین‌المللی هزاره خواجه نظام‌الملک طوسی در سال ۱۳۹۷ مربوط بوده است. در بررسی این مقاله‌ها، مشخص شد که بیش‌تر آن‌ها به دلیل شتاب‌زدگی و عدم بررسی دقیق پیشینه پژوهش و تنها با هدف ارائه مقاله در همایش، در قالب مطالبی تکراری، ضعیف و بدون اهمیت ارائه شده‌اند. با توجه به نتایج حاصل شده به جرأت می‌توان گفت که برگزاری همایش‌ها، کنفرانس‌ها و کنگره‌ها (در حوزه بررسی سیر الملوک) نه‌تنها دستاورد مهمی برای پژوهش‌های مرتبط با سیر الملوک نداشته است، صرفاً به انتشار انبوهی از مطالب تکراری، سطحی و بیهوده در این حوزه انجامیده است. این مسأله در بلندمدت آسیبی جدی و اساسی بر پیکره پیشینه پژوهش در این حوزه وارد خواهد کرد.

جدول شماره ۱۵: تکرار مطالب در مقاله‌های همایش‌ها

درصد نسبت به مجموع مقاله‌ها	درصد نسبت به مقاله‌های همایش	تعداد	آسیب‌شناسی
۳۲٫۰۵	۷۷٫۹۰	۶۷	تکرار مطالب در مقاله‌های همایش‌ها



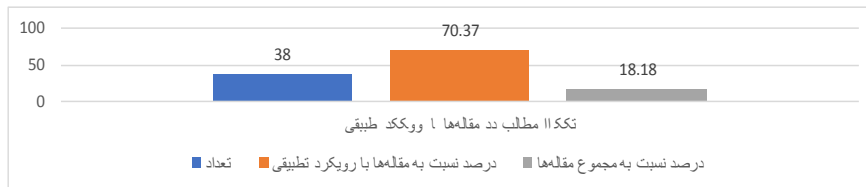
نمودار شماره ۱۸: تکرار مطالب در مقاله‌های همایش‌ها

#### ۴-۱-۲- تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی

از مجموع ۲۰۹ مقاله ۵۴ عنوان با رویکرد تطبیقی نوشته شده است. تعداد زیادی از مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی درباره سیر الملوک دستاورد جدیدی نداشته‌اند. در بررسی‌های تطبیقی میان دو یا چند متن، اهمیت مقاله تنها به سبب معرفی متن دیگر یا بیان وجوه اشتراک و افتراق با سیر الملوک است. در ۳۸ مورد از مقاله‌ها با این رویکرد، مطالب تکراری درباره خواجه نظام‌الملک و سیر الملوک مطرح شده که نقدی جدی به این نوع از پژوهش‌هاست.

جدول شماره ۱۶: تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی

درصد نسبت به مجموع مقاله‌ها	درصد نسبت به مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی	تعداد	آسیب‌شناسی
۱۸٫۱۸	۷۰٫۳۷	۳۸	تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی



نمودار شماره ۱۹: تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد تطبیقی

#### ۴-۱-۳- تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد نظریه

مقاله‌های مبتنی بر رویکرد نظریه ۲۹ مورد است. در بررسی این مقاله‌ها مشخص شد که دسته‌ای از آن‌ها (۱۸ مقاله) نه تنها نکته جدیدی نسبت به پژوهش‌های پیش از خود ندارند، بلکه با گنجاندن مطالب تکراری در قالب نظریه، مقاله‌هایی غیر مفید پدید آورده‌اند. از علل مهم آن این است که رویکرد نظریه به‌عنوان رویکرد غالب در یک دوره باعث شده برخی از پژوهشگران با بی‌توجهی به پیشینه پژوهش تنها درصد نوشتن مقاله‌هایی با رویکرد نظریه باشند.

جدول شماره ۱۷: تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد نظریه

درصد نسبت به مجموع مقاله‌ها	درصد نسبت به مقاله‌ها با رویکرد نظریه	تعداد	آسیب‌شناسی
۸/۶۱	۶۲/۰۶	۱۸	تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد نظریه



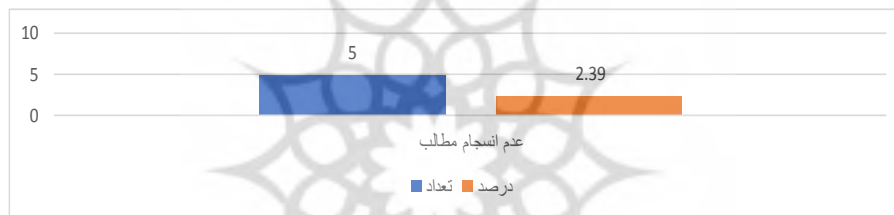
نمودار شماره ۲۰: تکرار مطالب در مقاله‌ها با رویکرد نظریه

## ۴-۲- عدم انسجام مطالب

بررسی دقیق و منظم مطالب در یک پژوهش برخاسته از نظم ذهنی نگارنده آن است. این مهم در تعدادی از مقاله‌های مورد بحث رعایت نشده و سبب شده است با مقالاتی که مطالب را بدون هیچ نظم و ترتیبی یا با مطالب تکراری ذکر کرده‌اند، مواجه شویم؛ البته درصد کمی از مقاله‌ها (۵ مقاله) فاقد انسجام‌اند.

جدول شماره ۱۸: عدم انسجام مطالب

آسیب‌شناسی	تعداد	درصد
عدم انسجام مطالب	۵	۲/۳۹



نمودار شماره ۲۱: عدم انسجام مطالب

## نتیجه‌گیری

این پژوهش سیر تحول مقاله‌های مرتبط با سیر الملوک از آغاز تا پایان سال ۱۳۹۸ش را بررسی کرده و عوامل مؤثر بر آن را نشان داده است. تا زمان مذکور تعداد مقاله‌های نوشته شده در این باره ۲۰۹ عنوان بوده است. در این راستا تمام مقاله‌های انتشار یافته بر اساس سیر زمانی، دسته‌بندی و با ذکر مشخصات دقیق، این موارد برای هر یک مشخص شده است: ۱. مضمون اصلی ۲. منابع اصلی ۳. رویکرد ۴. نقد و بررسی نقاط قوت و ضعف پژوهش و میزان اهمیت آن ۵. میزان تأثیرپذیری از منابع پیشین ۶. اشتغال بر نکات جدید و بکر.

در بررسی رویکردها به سیر الملوک مشخص شد که رویکردها به ترتیب بسامد عبارتند از: ۱. سیاسی (۸۲/۷۷ درصد)؛ ۲. تطبیقی (۲۵/۸۳ درصد)؛ ۳. مذهبی (۱۷/۲۲ درصد)؛ ۴. نظریه (۱۳/۸۷ درصد)؛ ۵. توصیفی (۸/۶۱ درصد)؛ ۶. تاریخی (۸/۱۳)؛ ۷. انتقادی (۵/۲۶ درصد)؛ ۸. ادبی (۳/۸۲)؛ ۹. زندگی‌نامه‌ای (۲/۸۷ درصد) و ۱۰. نسخه‌شناختی (۲/۳۹ درصد). بنابراین، رویکرد سیاسی با بیش‌ترین بسامد در جایگاه نخست و رویکرد نسخه‌شناختی با کم‌ترین بسامد در جایگاه آخر

قرار دارد. نکته دیگر اینکه هر مقاله مشتمل بر یک یا چند رویکرد بوده است. مقاله‌های یک رویکردی، ۴۳/۵۴ درصد، دورویکردی، ۴۴/۴۹ درصد، سه رویکردی، ۹/۰۹ درصد و چهار و پنج رویکردی، ۱/۴۴ درصد بوده است. مقاله‌ها با دورویکرد بیش‌ترین بسامد را دارند و مقاله‌هایی که با چهار و پنج رویکرد نوشته شده‌اند، کم‌ترین بسامد را به خود اختصاص داده‌اند.

آغاز نوشتن مقاله‌ها درباره سیر الملوک از دهه ۴۰ بود و در این دهه ۴ مقاله (۱/۹۱ درصد) در این موضوع به نگارش درآمده است. مینوی و یوسفی نخستین پژوهشگرانی بودند که به پژوهش درباره سیر الملوک در قالب مقاله پرداختند. پس از آن، در دهه ۵۰، ۲ مقاله (۰/۹۶ درصد)، دهه ۶۰، ۱ مقاله (۰/۴۸ درصد)، دهه ۷۰، ۷ مقاله (۳/۳۴ درصد)، دهه ۸۰، ۳۲ مقاله (۱۵/۳۲ درصد) و در دهه ۹۰، ۱۶۳ عنوان مقاله (۷۷/۹۹ درصد) درباره سیر الملوک نوشته شده است. در این میان، کم‌ترین تعداد مقاله‌ها در دهه ۶۰ و بیش‌ترین آن‌ها در دهه ۹۰ نوشته شده‌اند.

بنابراین، کمیت مقاله‌ها از دهه ۸۰ تاکنون سیر صعودی داشته است. عوامل مهم و مؤثر بر سیر تحول رویکرد مقاله‌ها عبارتند از: ۱. چاپ عباس اقبال از سیر الملوک در سال ۱۳۲۰ش؛ ۲. انتشار کتاب خواجه نظام‌الملک طوسی و طرح اندیشه سیاسی ایران شهری در سیر الملوک در دهه ۷۰؛ ۳. فضای سیاسی و اجتماعی ایران در نیمه دوم دهه هفتاد؛ ۴. تشویق به چاپ مقاله‌ها از سال ۱۳۸۲ش از سوی وزارت علوم و سپس اجباری شدن چاپ مقاله‌ها برای دفاع از رساله و تأثیر آن بر ارتقاء و ترفیع استادان از نیمه دوم دهه ۸۰؛ ۵. برگزاری همایش‌ها، کنگره‌ها و کنفرانس‌ها؛ ۶. غلبه یک یا چند رویکرد در پژوهش‌های دانشگاهی در یک دوره. افزون بر این نتایج، در آسیب‌شناسی مقاله‌ها مشخص شد که تکرار مطالب و عدم انسجام مطالب اصلی‌ترین ایرادهایی است که نگارندگان به آن‌ها توجهی نداشته‌اند و نتیجه‌ای که از آن حاصل شده، به دست دادن مطالبی تکراری یا پراکنده و غیرمفید درباره سیر الملوک بوده است.

نتایج نشان می‌دهد که هرچند مقالات درباره سیر الملوک، به‌ویژه از نیمه دوم دهه ۸۰ به بعد، رشدی روز افزون و چشمگیر داشته است، اما در بیش‌تر آن‌ها یافته جدیدی مطرح نشده و بنابراین، به‌طور کلی رشد کمی مقالات به رشد کیفی نینجامیده است. به نظر می‌رسد از جمله عوامل مهم و مؤثر در افزایش تعداد مقالات، تشویق به چاپ مقاله از سال ۱۳۸۲ش بدین سو از سوی وزارت علوم، برگزاری همایش‌ها، کنگره‌ها و کنفرانس‌ها و اجباری شدن چاپ مقاله برای دفاع از رساله و پایان‌نامه و تأثیر آن بر ارتقاء و ترفیع استادان بوده است. در این میان برگزاری تعداد زیاد همایش‌ها کمیت مقالات منتشر شده را افزایش داده است؛ با این همه، تأثیری بر رشد علمی در معنای کیفی آن نداشته و سبب شده است که انبوهی از مقاله‌های تکراری و فاقد محتوای جدید تولید شود. هرچند بخشی از مقاله‌های همایشی حرف و یافته تازه‌ای دارند و

نمی‌توان از آن‌ها چشم پوشید، اما غالباً چنین نیستند. اصلی‌ترین آسیبی که در این پژوهش‌ها وجود دارد، ارائه مطالب تکراری است که معلول شتاب‌زدگی نویسندگان و عدم توجه به پیشینه پژوهش است. در فرایند افزایش تعداد مقالات منتشر شده مسأله سرعت علمی نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اجبار دانشجویان به چاپ مقاله‌ها برای دفاع از رساله و پایان‌نامه یا اجبار خارج از عرف استادان به نوشتن و انتشار مقاله برای دریافت ترفیع یا ارتقا سبب شده است که بسیاری از مقاله‌ها رونویسی و کپی‌برداری از منابع دیگر (بدون ذکر منبع) و یا ارائه مطالب تکراری به بیانی دیگر و ذیل عناوین جدید باشد.

### فهرست منابع:

- ابن‌فندق، ابوالحسن علی بن زید. تاریخ بیهق. به تصحیح احمد بهمنیار. تهران: فروغی، ۱۳۱۰ ش.
- بهار، محمدتقی. سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. تهران: زوار، ۱۳۹۰ ش.
- بیهقی، ابوالحسن علی بن زید. تاریخ بیهق. به تصحیح احمد بهمنیار. تهران: فروغی، ۱۳۱۰ ش.
- حسن‌لی، کاووس. سعدی پژوهی در سده چهارده هجری (بررسی انتقادی رویکردهای سده چهارده به سعدی و آثار او). پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات دانشگاه شیراز، ۱۳۷۷ ش.
- خافی، مرضیه. مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی فردوسی و شاهنامه از سال ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۰. پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۱ ش.
- خردنامه. به کوشش منصور ثروت. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷ ش.
- دادور، نغمه. کتاب‌شناسی تفسیری شاهنامه بر اساس نظریه زیبایی‌شناسی دریافت (۱۳۰۴ - ۱۳۶۹)، پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۵ ش.
- سیدیزدی، زهرا. مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی فردوسی و شاهنامه بر اساس فهرست مقالات ایرج افشار تا پایان دفتر پنجم (۱۳۷۰)، پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۷ ش.
- صفا، ذبیح‌الله. تاریخ ادبیات در ایران. تهران: امیرکبیر، ۲۵۳۶ شاهنشاهی.
- طباطبایی، سیدجواد. خواجه نظام‌الملک. تهران: طرح نو، ۱۳۷۵ ش.
- طباطبایی، سیدجواد. درآمدی فلسفی بر اندیشه سیاسی ایران. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۷ ش.
- طوسی، نظام‌الملک ابوعلی حسن بن علی. سیر الملوک (سیاست‌نامه). به تصحیح محمود عابدی. تهران: سخن، ۱۳۹۸ ش.
- طوسی، نظام‌الملک ابوعلی حسن بن علی. سیاست‌نامه برای دبیرستان‌ها. به تصحیح عباس اقبال. تهران: وزارت فرهنگ، ۱۳۲۰ ش.

- عوفی، سدیدالدین محمد. لباب الالباب. به تصحیح ادوارد براون. لندن: گیب، ۱۹۰۶م.
- مینوی، مجتبی. «خواجه نظام الملک طوسی». نقد حال، ۱۹۰-۲۵۹. تهران: خوارزمی، ۱۳۵۱ش.
- نوروزی، زینب. بررسی تحلیلی - توصیفی مقالات فارسی مربوط به نظامی در ایران (۱۳۰۰-۱۳۸۰)، پایان‌نامه دکتري، دانشکده ادبیات دانشگاه شیراز، ۱۳۸۵ش.
- یوسفی، غلامحسین. دیداری با اهل قلم. مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۵ش.
- یوسفی، غلامحسین. «پیر سیاست». جستارهای ادبی، شماره‌های ۱۳ و ۱۴ (بهار و تابستان ۱۳۴۷): ۱۴-۵۸.

